

43- Serdar Somuncu'nun "Der Antitürke" (Antitürk) eserinde ortak yurttaşlık sorunsalı ve eserin çokkültürcülük bağlamında değerlendirimi¹

Ayşegül Aycan SOLAKER²

Erkan ZENGİN³

APA: Solaker, A. A.; Zengin, E. (2021). Serdar Somuncu'nun "Der Antitürke" (Antitürk) eserinde ortak yurttaşlık sorunsalı ve eserin çokkültürcülük bağlamında değerlendirimi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (25), 737-748. DOI: 10.29000/rumelide.1032525.

Öz

Geçmişten günümüze kadar insanlar, kendilerini ve yer aldıkları mekanları tanımlayarak daha güvenli bir ortam yaratmaya; sahip oldukları ilişkiler ile de ötekini tanımlayarak kendi kimliklerini kurmaya çalışmışlardır. Böylelikle de fark meselesi ile mevcut konumlarını ve öz değerlerini oluşturmuşlardır. Fakat tarihte birçok insan göç etmek zorunda kalmış ve her ne kadar ilk göç eden gruplar göçmen olarak adlandırılırsalar da, devamındaki kuşağın göç edilen ülkenin dilini ve kültürünü benimsemeleri ile göçmenlerin toplum içerisindeki yerleri tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu noktada ise yaşanan sorunların çokkültürcülük ile değerlendirilmesi zorunlu hale gelmiş ve önem arz etmiştir. Fakat 1990'lardan günümüze değin tartışılan göçmen sonrası düşünce, çokkültürcülüğün hem çoğunluk toplumu hem de azınlıklar için koruduğu ulusal-etnik egemenlik ve özerklik ilkesini reddetmiştir, dolayısıyla da göçün insan hakkını beraberinde getirip getirmediği sorusu arka plana atılmış ve hala bu sorunun kolay ve kalıcı olarak cevaplanması mümkün görülmemektedir. Almanya için olgunlaşmamış bir tartışma olan çokkültürcülük, Almanya tarafından resmi olarak tanınmamakta, dolayısıyla söz konusu durum Almanya'daki yurttaşlığın doğası ile aidiyet arasında derinleşen bir tartışmanın yaşanmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda çalışma, Almanya'nın entegrasyon sorununa çokkültürcülük ile cevap aramayı ve mevcut sorunlara bir alternatif okuma olarak literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Amaç doğrultusunda Alman vatandaşı Türk yazar Serdar Somuncu'nun "Der Antitürke" (Antitürk) adlı eseri yakın merceğe altına alınmış; eserde tespit edilen söylemler, Charles Taylor ve Will Kymlicka'ya referansla hermeneutik yöntem ile değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Charles Taylor, çokkültürcülük, göç, Serdar Somuncu, Will Kymlicka

¹ Bu makale Ayşegül Aycan SOLAKER'in Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Alman Dilbilimi Programı'nda yapmış olduğu "Die Integrationsproblematik und Identitätserschaffung aus der Perspektive des Multikulturalismus – eine politisch und literarische Debatte in den Werken der Autoren Serdar Somuncu und Thilo Sarrazin" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Arş. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü (Sivas, Türkiye), aaycan@cumhuriyet.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2669-7286 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 04.10.2021-kabul tarihi: 20.11.2021; DOI: 10.29000/rumelide.1032525]

³ Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü (Ankara, Türkiye), ezengin@hacettepe.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3306-839X

The problem of common citizenship in Serdar Somuncu's work "Der Antitürke" and the evaluation of the work in the context of multiculturalism

Abstract

From past to present, people tried to create a safer environment by identifying themselves and the spaces they are in, whereas they attempted to build up their identity by describing others based on the relations they had. Nevertheless, many people have had to migrate in history. Although the first groups were called immigrants, there has been an attempt to be defined the immigrants and their place in the society, with the subsequent generation adopting the language and culture of the migrated country. At this point, the experienced problems need to be evaluated in the context of multiculturalism. However, the post-immigrant thought that has been discussed from the 1990s to the present rejected the principle of national-ethnic sovereignty and autonomy of multiculturalism that preserve both majorities and minorities in the society. Therefore, the question of whether immigration brings human rights or not has been thrown out of focus and it is still not possible to answer this question easily and permanently. Multiculturalism, which is an immature debate for Germany, is not officially recognized by Germany, thus causing a deepening debate between the nature of citizenship and belonging in Germany. In this context, the study aims to find an answer to Germany's integration problem with multiculturalism and to contribute to the literature as an alternative reading to existing problems. For this purpose, Somuncu's work titled "Der Antitürke" has been examined in detail. The discourses identified in the work of Somuncu have been attempted to be evaluated with the hermeneutic method with reference to Charles Taylor and Will Kymlicka.

Keywords: Charles Taylor, migration, multiculturalism, Serdar Somuncu, Will Kymlicka

Giriş

Yüzyıllar boyunca insanlar, kendilerini ve içinde yaşadıkları evreni tanımlayarak daha güvenli ve daha öngörülebilir bir ortam yaratmaya çalışmışlar; mevcut durumları ve ilişkileri ile de ötekini konumlandırarak kendi kimliklerini kurgulamışlardır. Böylelikle de fark meselesi ile mevcut konumlarını ve öz değerlerini oluşturmuşlardır. Fakat tarihte çeşitli nedenlerle birçok insan göç etmiş ya da etmek zorunda kalmış ve her ne kadar ilk göç eden gruplar göçmen olarak adlandırılırsalar da, devamındaki jenerasyonun göç edilen ülkenin dilini ve kültürünü benimsemeleri noktasında oluşan kimlik tanımlamaları, yaşanan sorunlara kimlik politikası ve göçmen hakları bağlamında bakılmasını gerekli kılmıştır. Bu bağlamda, Alman iç siyasetine daha doğru bir ifade ile Türkler ve Almanlar arasındaki ilişkiye bakıldığında da, entegrasyonun hala güncel bir sorun olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Almanya'nın imparatorluktan kalma farklı etnik gruplarının olmayışı, her ne kadar onu Avrupa'daki çokkültürcülük tartışmalarının gerisinde tutsa da, özellikle Türkiye'den alınan iş gücü, Almanya'nın da çokkültürcülük bağlamında düşünülmesine neden olmaktadır (Ceylan, 2016 :1210) ve günümüzde Almanya'daki Türkler çeşitli akademik çevrelerce artık azınlık olarak kabul görmektedir (bkz. Geißler & Pöttker, 2005 :392; Kızmaz&Vicini, 2018 :25-26; Fischer & McGowan, 1996 :1; Hekimler, 2009 :12).

Bir toplumda aidiyet ve tanınma, uzlaşmaya dayanmaktadır (Friebe - Blum & Jacobs, 2000: 10). Bu noktada heterojen bir toplum olan Almanya'da mutlak bir uzlaşma nasıl varılabileceği çalışmanın en önemli sorunları arasında yer almaktadır. Bu bağlamda incelenen eserde uzlaşmaya zarar veren ve Almanya'da yaşayan Türkler hakkındaki söylemlerin çokkültürcülükle çelişip çelişmediği cevaplanmaya

çalışılacaktır. Söz konusu amaç için göç ve göçmenler hakkında toplumsal gerçekliği yansıtan Serdar Somuncu'nun eseri bir çıkış noktası oluşturmaktadır.

1. Almanya'da göç sorunsalı

Çokkültürcülük, Quebec meselesi nedeniyle 1971 yılında Kanada'nın Trudeau Hükümeti ile kullanılmaya başlanmıştır. Kanada'dan sonra Avustralya ve Birleşik Devletler'de de kavram üzerinde durulmuş, İsveç 1975 yılında resmi olarak çokkültürcülüğü tanımıştır. Hollanda da ise kavram, 1980 yılından itibaren ülke gündeminde şekillenirken, İkinci Dünya Savaşı sonrası göçmenlerin geçici olmadıkları gerçeğiyle yüzleşilmiş ve yetmişli yıllardan günümüze kavram farklı bağlamlarda ve aktörler tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Almanya'da ise çokkültürcülük, üzerinde uzlaşma varılmayan fakat özellikle kilise ve sol siyasal söylemlerde kendine yer bulan bir kavram olmuştur (Canatan, 2009 :83-84).

Almanya'ya ilk giden Türklerin Almanya'da çalıştıktan sonra ülkelerine geri dönecekleri düşünülmüş, dolayısıyla onlara "yabancı işçi" denilmiş, ancak aksine Türk işçiler geri dönmemişler ve "misafir işçi" (Gastarbeiter) olarak Alman toplumundaki yerlerini almışlardır. Misafir işçilerin ailelerinin de söz konusu hareketliliğe dahil olmalarıyla göçün boyutu değişmiş ve bu durum karşısında "yabancı hemşehri" (ausländische Mitbürger) kavramı oluşmuştur (Doğan, 2006: 51 – 53), dolayısıyla 1961 yılı ile başlayan fakat kalıcı hale gelen Türklerin Almanya'daki varlığı, Almanya'nın "çoketniklilik" sergileyen bir ülke haline dönüşmesine ve bu noktada ise Avrupa'daki yurttaşlığın doğası ile aidiyet arasında derinleşen bir tartışmanın yaşanmasına neden olmuştur (Kymlicka, 2015: 50). Bundan dolayı da Almanya'daki Türklerin geçmişten günümüze farklı ve çoğul kimlikler ile toplum içerisindeki konumları belirlenmeye çalışılmış ve Almanya'da yaşayan Türkler öz kimlik ile tireli kimlik tanımlamaları arasında Almanya'daki varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Karataş da söz konusu konuya değinerek, Almanya'ya göç eden kişilerin aslında etnik azınlık olarak gelmediklerini, fakat günümüzde Almanya'nın ulus-devlet sisteminin sonucu olarak etnik özellikleriyle görünürlük kazandıklarını belirtmektedir. Neticesinde ise Almanya'da çokkültürcülük, etnik yapıların birbirleriyle uyumunun olmadığı bir değişim ile kendisini ortaya koymuş ve çokkültürcülük diğer batı toplumlarında gözlemlendiği gibi, farklılıkları tanıma politikası olarak resmi olarak tanınmamıştır. Bunun nedenini ise Almanya'nın kolonyalizm ile olan sınırlı ilişkisinde ve işgücüne bağlı olarak ülkesine çağırdığı göçmen işçilerde bulmak mümkündür (Karataş, 2006: 69-70).

Almanya'daki çokkültürcülük tartışmaları, geniş ölçüde ülkenin göçmenlerin/yabancıların vatandaşlık statüsüne ilişkin uzun süredir devam eden politikalarına dayanmaktadır. Bundan dolayı da Almanya, genellikle güçlü etnik homojenlik, ortak soy ve kana dayalı bir vatandaşlık yasası ile karakterize edilen, kötü şöhretli etnik ulusun prototipi olarak görülmektedir. Fakat 1980'lerin ortalarında çokkültürcülük terimi, "Alman toplumunda yabancıların varlığının ne geçici ne de istisna" olduğunun açık olarak kabul edilmesiyle akademik çevrelerde Almanya ile ilişkilendirilmeye başlanmış, fakat yine de kamusal söylemde, çokkültürcülük doğrudan göçmenlerle ilgili olarak tartışılmamış, zira Almanya'nın etnik bir ulus olarak uzun süredir devam eden idealine karşı istenmeyen bir atılım olarak görülmüştür (Tüzen, 2015 :45-46). Ancak diğer yandan Almanya'da göç konusu sosyo – politik anlamda 2015 yılında insan hakları bağlamında tartışılmaya başlanmış, ondan sonraki süreçte de sınır ve göç hakkında birçok konferans düzenlenmiştir. Ancak 1990'lardan bu yana tekrar tekrar tartışılan göçmen sonrası düşünce, çokkültürcülüğün hem çoğunluk toplumu hem de azınlıklar için koruduğu ulusal-etnik egemenlik ve özerklik ilkesini reddetmiştir, bu nedenle de göçün bir insan hakkı olup olmadığı sorusu arka plana atılmıştır (Maffei, 2019: 7-37). Bu noktada sorunu farklı açılardan ele almanın ve Almanya'nın

çokkültürcülüğü resmi olarak tanımamasına bağlı olarak oluşan ve gelişen noksanlığa bir parantez açmanın gerekliliği doğmuştur. Bu bağlamda çalışma, söz konusu noksanlığa Somuncu'nun eserinden hareketle çokkültürcülük ile cevap verilmesini ve mevcut sorunlara bir alternatif okuma olarak literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

2. Taylor ve Kymlicka ekseninde çokkültürcülük tartışmaları

Göç her zaman zor bir süreç olmuştur; göç ile gelen ve getirilen yaşam, eğitim, sosyal ve kültürel haklar söz konusu süreci daha karmaşık bir hale getirmiştir. Bu durum karşısında ise göçmen ve göç edilen ülke için bir çözüm yolu bulunmaya çalışılmış, çokkültürcülük bu çözüm yollarından biri olmuştur.

Çokkültürcülük tartışmaları, farklı kimliklere sahip göçmenlerin kamusal alanda vatandaşlık ve siyasi haklar, gelir, eğitim ve sağlık gibi ortak evrensel hakların tanınması yoluyla eşit temsil edilip edilemeyeceği sorusuyla şekillenmektedir. Erkek ya da kadın, Afrikalı-Amerikalı, Asyalı-Amerikalı ya da Hristiyan, Yahudi veya Müslüman kimliklerinin nasıl kamusal bir öneme sahip olması gerektiği sorusu da çokkültürcülük tartışmalarında yer almaktadır. Bu bağlamda Amy Gutmann da, çokkültürcülük her ne kadar ABD ve Kanada bağlamında ele alınsa da, aslında birçok demokraside temel ahlaki sorunların aynı olduğunu vurgulamaktadır (Gutmann, 2018: 25-26), zira günümüzde hala azınlıkların çoğu toplumun kenarında yer alarak ayrımcılığa ve sömürüye maruz kalmaktadır. Ayrıca ırkçılık, zamanımıza karşılık gelen ve toplumsal olarak kabul gören biçimlerde yoğunlaşmakta, milliyetçi eğilimler yaygınlaşmakta ve toplum içerisinde entegrasyon olasılığını imkansız hale getirmektedir. Bu nedenle bir toplumda farklı grupların bir arada yaşaması için bir teoriye ihtiyaç duyulmakta ve çokkültürcülük, normatif formülasyon için birçok ülke tarafından uygun görülmemekte ve benimsenmemektedir. Bunun nedeni ise çokkültürcülüğün arkasında birkaç teoremin yer alması ve söz konusu teorilerin ortak bir amacının olmasıdır: Ülkedeki kültürel değer ve geleneklerin çeşitliliğini mümkün olduğunca korumak ve bu farklı değer ve gelenekleri temsil eden kişi veya grupların bir arada yaşayabileceği koşulları oluşturmaktır. Başka bir ifade ile, çokkültürcülük, "çokkültürlü toplumların ortaya çıkardığı çeşitlilik ve farklılık sorunlarını düzenlemek için kullanılan strateji ve politikaları ifade etmektedir (Sorgo, 2012: 6-11).

İnsanların doğuştan gelen haysiyetlerinin, eşit ve devredilemez haklarının tanınması, dünyada özgürlük, adalet ve barışın temelini oluşturmaktadır, dolayısıyla "tanınma", yalnızca felsefi, tarihi ve özgürlük kavramlarıyla değil, aynı zamanda adalet ve barış ile de irtibatlı bir kavramdır. Söz konusu kavram bu yüzden siyasi bağlamda son derece önem arz etmektedir. Ancak tanınmanın gerçekte ne anlama geldiği belirsizliğini hala korumaktadır. Öyle ki insanların, kişilerin veya ideal yapıların mı tanınması gerektiği hala bir muammadır (Correll, 2016 :7). Bu noktada tanınma kavramıyla ilgilenen filozoflardan biri Charles Taylor olmuş ve kavramı tanımlayarak toplum ile devlet arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışmıştır.

Taylor, felsefesi aracılığıyla, insan kimliğinin ve insan eyleminin doğasına uygun bir dil ve yorum biçimi bulmaya ve her iki alanın fenomenolojisine ve sorunlarına uygun çözümler üretmeye çalışmıştır. Taylor'a göre, bir bireyin kendini ifade etmesi göz ardı edilemeyecek bir durumdur. Bu nedenle de Taylor, bireyin kendilik ifadesine ket vurmak yerine; kendisini açıklamasına fırsat verilmesinin önemine vurgu yapmaktadır (Rosa&Bohmann, 2016: 5-6), zira Taylor'a göre kimlik, bireyin kendi varoluş biçimidir ve kendi özüne sadık kalarak içsel olarak yaratılması gerektirir. Böylelikle birey kendi özgünlüğünü tanımlarken aslında kendini de tanımlamış olmaktadır (Taylor, 2018: 51-52).

Taylor komüniteryen duruşu ile çokkültürcülük bağlamında bireyden ziyade bireyin içerisinde yer aldığı ve ait olduğu kültürel arka plana da odaklanmaktadır. Bu nedenle de cemaatçi çokkültürcülük teorisinin temel savı, dezavantajlı gruplara ait kültürlerin korunmasıdır (Kutlu & Alsancak, 2018 :298). Ancak bu noktada Taylor kültürel farklılıklara rağmen kamusal alanda eşitliği de amaçlamaktadır. Bunun için de bireysel farklılıkların dışlanmadan kültürel bir düzeyde tanınması gerektiğini vurgulamakta ve şeref ile haysiyet kavramlarını ön plana çıkarmaktadır. Böylelikle amaç, statü kaynaklı eşitsizliklerin beraberinde getirdiği problemlerin bertaraf edilmesidir (Yıldız, 2019 :1). Taylor'a (2018: 48) göre herkes insan ve vatandaş olma haysiyetine sahiptir ve haysiyet aşlında demokratik bir toplum ile irtibatlı bir kavramdır, zira demokrasi eşit tanınma talebini de beraberinde getirmekte ve farklı kültür ve kimliklerin eşit düzlemde tanınmasını amaçlamaktadır (Yıldırım, 2013 :60-61). Fakat bu noktada sorunun aşlında kişinin özel yaşamda kendini nasıl tanımladığıyla değil, kamusal alanda nasıl tanımlandığı ile ilgili olduğu özellikle belirtilmelidir.

Eşit tanınma talebi, evrenselcilik politikasının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Evrenselcilik politikası altında anlaşılması gereken şey ise, halkların ve adlandırmaların eşitlenmesidir. Yani, toplumda birinci ve ikinci sınıf olarak vatandaşların adlandırılmalarından ve algılanmalarından kaçınılmalıdır (Taylor, 2018: 58), çünkü Taylor'un tanınma politikası her şeyden önce eşitlik üzerine kuruludur. Ancak herkesin eşit olması ile kastedilenin yetersiz ve örtük olması; grup ve durumlar hakkında ayrı birer tanınma önermemesi, Taylor'ın çokkültürcülük yaklaşımının daha çok genel ve teorik olarak değerlendirilmesine neden olmuş; bu noktada ise Will Kymlicka'nın çokkültürcülük teorisi ön plana çıkmıştır (Yıldız, 2019 :2).

Will Kymlicka, en kapsamlı çokkültürcülük teorisine sahip Kanadalı bir düşünürdür. Aynı zamanda politik çokkültürcülüğü de çerçevelenmeye çalışmış, kimlik vurgusu yerine yurttaşlık vurgusunun yapılması gerektiğinin altını çizmiştir. Ayrıca Kymlicka'ya göre bir toplumda farklı kimliklere sahip insanlara fırsat eşitliği de sağlanmalıdır (Kymlicka, 2015: 143). Kymlicka'nın liberal çokkültürcülük modeli bu bağlamda bireyi bir kategori veya yurttaşlıkla olan irtibatı ile ele alan bir yaklaşımdır (Kutlu & Alsancak, 2018 :298) ve Kymlicka da Taylor gibi tanınmanın iki boyutuna, kişisel ve kamusal, değinerek toplumsallık kültürü ile çokkültürcü teorisini temellendirmektedir. Toplumsallık kültürü adı altında anlaşılması gereken şey ise, toplum içerisindeki herkesin, kamusal ve özel alanda eşit olmasıdır (Kymlicka 2015: 1 41-143).

3. "Der Antitürke" (Antitürk) eserinde ortak yurttaşlık sorunsalı ve eserin çokkültürcülük bağlamında değerlendirilmesi

Almanya'ya giden ve yerleşen Türkler, çeşitli konulara dair birçok eser kaleme almışlar ve eserleri her ne kadar Alman Edebiyatının yanında Konuk/Misafir İşçi Edebiyatı (Gastarbeiterliteratur), Azınlık Edebiyatı (Minderheitsliteratur), Göçmen Edebiyatı (Migrantenliteratur), Kültürlerarası Edebiyat (Interkulturelle Literatur) veya Kültür- aşırı Edebiyat (Transkulturelle Literatur) gibi sınıflandırmalar altında değerlendirilse de, mevcut edebiyat dünyasına katkı sundukları aşıkardır. Bu bağlamda Almanya'daki Türklerin yazdığı eserlerin sadece Türk kültürünü oluşturan öğelerden biri değil, aynı zamanda bu kültürün yansıdığı temel alanlardan biri olduğu da söylenebilir (Zengin, 2010 :332-333).

Serdar Somuncu, son zamanlarda Almanya'da ve Türkiye'de dikkat çeken bir yazardır ve kendisine her ne kadar komedyen veya kabare sanatçısı demeyi tercih etmese de Türk-Alman kabare sanatçısı olarak tanınmaktadır. 1968 yılında İstanbul'da doğan ve iki yaşındayken Almanya'ya giden Somuncu, Müzik ve tiyatro eğitimi almıştır. 1996'dan itibaren Alman izleyicilerine Mein Kampf'ı (Kavgam) okumuş ve

böylelikle ülke çapında tanınır hale gelmiştir. Almanya, Avusturya, Danimarka, Hollanda ve Çek Cumhuriyeti gibi ülkelerde turlara çıkan Somuncu, programını Hitler metniyle yapan ilk göçmen kökenli olarak da bilinmektedir. Ayrıca 2017 yılında Almanya seçimlerinde de die Partei partisinde aday olan Somuncu, sahnesinde sadece Almanları değil, Türkleri de eleştirmektedir (Kurita, 2020 :476).

Somuncu 2009 yılında "Der Antitürke" adlı kitabını yayınlamış ve söz konusu kitabı ile Türk veya Alman kimliklerinin ötesinde aslında insanlık adı altında okuyucuya bir şeyler aktarmaya çalışmıştır. Somuncu, eserinde Almanların ve Türklerin birbirlerine karşı sahip oldukları basmakalıp görüşlerin iki ülke arasındaki duvarlar gibi olduğunu savunmakta ve baskın olarak tasarlanan bir öncü kültürün (Leitkultur) savunucularını eleştirmektedir. Bu noktada ise karşılıklı bir entegrasyon süreci talep etmektedir (Bower, 2011). Bu bağlamda çalışmada entegrasyon sürecinde oluşan problemler dil ve kimlik açısından ele alınacak ve elde edilen bulgular hermeneutik yöntem ile değerlendirilerek, mevcut sorunlara Taylor ve Kymlicka'nın çokkültürcülüğe dair yaklaşımları ile cevap aranmaya çalışılacaktır.

Kimlik, birçok insan için yalnızca günlük yaşamda değil, aynı zamanda beşeri ve sosyal bilimlerde de hâlâ merkezi bir sorundur. Kimlik sorununun temelinde ise her zaman iki soru yer almaktadır: Ben kimim? ve sen kimsin? Bu soruların yanıtlarını arayan herkes, birçok farklı yanıt bulabileceğini görecektir, zira modernite kim olduğumuz ve diğerinin ne olduğu konusunda tutarlı bir cevap bulmayı zorlaştırmaktadır. Bu nedenle de kimlik modern insanlar için hala bir sorundur. Fakat yine de kimliği, bir kendilik imajı, sosyal bir rol veya atıf, performatif bir edim olarak tanımlamak mümkündür ve kimlik sadece bireylerle ve onların yeterlilikleriyle değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel yaşam durumlarıyla da irtibatlıdır (Zirfas, 2010: 9).

Kimlik, ait olma ile ait olmama arasındaki ilişkiyi anlatan bir ifadedir. Yani topluluğun kendi imajının formülasyonudur (Schneider, 2001: 21-25). Taylor'a göre ise kimlik, öznenin monolojik olarak değil, toplumla harmanlanarak, diğer bireylerle diyalojik olarak oluşturduğu bir oluşum tarifini karşılamaktadır (Taylor, 2018: 55). Taylor'a göre beden ise, sadece belirlediğimiz hedeflerin uygulayıcısı veya temsillerimizi şekillendiren geçici faktörlerin yeri değil, aynı zamanda anlayışımızın somutlaştığı mekanlardan da biridir. Diğer bir ifade ile bedensel bilgimiz, hareket etme şeklimiz ve daha fazlası, benlik ve dünya anlayışımızın bileşenlerini kodlamaktadır (Ancelovici&Dupuis-Deri, 2001 :262), dolayısıyla tecrübe mekanlarından olan beden, kültürel özelliklerin de okunabileceği yerlerden biridir (Solaker, 2019: 78) ve oluşum ve gelişim içerisinde olduğu kimlik ile irtibatlıdır. Söz konusu durumu Somuncu'nun eserinde de görmek mümkündür:

"Ich habe schon früh gemerkt, dass ich im falschen Körper auf diese Welt gekommen bin. Innerlich war ich nämlich immer schon mehr deutsch, äußerlich mehr Türke. Und weil ich irgendwann dieser Zerrissenheit ein Ende bereiten musste, weil ich nicht daran zugrunde gehen wollte, beschloss ich, Deutscher zu werden. Aber wie wird man Deutscher? Was ist überhaupt Deutsch und was ist daran anders, als türkisch zu sein? Gibt es überhaupt etwas typisch Deutsches oder Türkisches?"(Somuncu, 2009:14).⁴

Somuncu'nun yukarıda yer alan söylemlerinde bir fark meselesi olarak ben ve öteki yer almaktadır. "Nasıl Alman olunur?, Tipik olarak Alman veya Türk diye bir şey var mı?" soruları ise aslında entegrasyonla ilgili sorunların çözümü için siyasi ve sosyal olarak araştırılması gereken önemli noktalardan biridir. Bu noktada söz konusu soruları Kymlicka'ya referansla okumak mümkündür, zira

⁴ "Bu dünyaya yanlış bedende geldiğimi erken fark ettim. İçten içe her zaman daha Alman, dıştan daha Türk oldum. Ve bir noktada bu çatışmaya son vermek zorunda kaldığım, mahvolmak istemediğim için Alman olmaya karar verdim. Ama nasıl Alman olunur? Zaten Alman nedir ve Türk olmaktan ne farkı var? Tipik olarak Alman veya Türk diye bir şey var mı? "(Çeviri tarafıma aittir).

Kymlicka ırkçılık, ayrımcılık ve etnik merkezcilik gibi nedenlerin göçmenleri çelişkiye düşürdüklerini, bundan dolayı da ne göçmen ne de azınlık olarak kendilerini tanımlayamadıklarını, neticesinde ise Afro-Amerikan gibi etnik-kültürel gruplar gibi tanımlandıklarını belirtmektedir (Kymlicka, 2015: 180). Ayrıca Kymlicka, Alman ulusunun aidiyetinin kültürden ziyade 'soy' anlayışına dayandığını belirtmekte; bunun için ise Rusya'da doğup büyüyen ve Almancaya vakıf olmayan bireylerin, Alman vatandaşlığına sahip olurlarken, Alman kültürünü benimseyip bütün hayatını Almanya'da geçiren Türklerin söz konusu hakka sahip olamadıklarını dile getirmektedir (a.g.e., s. 60). Dolayısıyla göçmen kimliğinin, göç edilen ülkenin tutumlarına göre şekillendiği söylenebilir (Geçikli, 2020 :670). Ayrıca Zaptcioğlu'nun tespiti ile de, Almanya'nın refahı için, Almanya'da yaşayan Türklerin pasaportlarında yazmasa da Alman toplumunun bilincinde yer eden "Bir kere Türksen, her zaman Türksün" algısının yerleştiği bilinmektedir (Zaptcioğlu, 2005: 35-36). Söz konusu durumu Somuncu'nun incelenen eserinde de görmek mümkündür:

"Als türkischer Schauspieler hat man es nämlich nicht immer leicht... So spielte ich lange Zeit immer wieder die gleichen Rollen – in der Regel Zuhälter, Drogendealer und Autoverchecker – und habe damit meine eigene Kultur verraten und zugleich mein eigenes Ansehen diskreditiert. Schlimmer noch: Ich habe aus Angst davor, einen Job zu verlieren, mich selbst verleugnet und sogar klein gemacht...5" (Somuncu, 2009: 35).

Önyargılara ve toplum içerisindeki yansımalarına çeşitli söylem ve davranışlarda rastlamak mümkündür, zira önyargılar ayrımcılığa zemin hazırlamakta; bu durum karşısında ise ayrımcılığa uğrayan kişilerin gelişimleri engellenmekte ve yaşam kaliteleri düşmektedir (Zarifoglu & Zeiler, 1995: 152- 154). Bu bağlamda Somuncu'nun da çeşitli önyargılara maruz kaldığını eserinden hareketle söylemek mümkündür. Söz konusu durum, Kymlicka'nın toplumsallık kültürü anlayışı gereğince de yanlıştır. Kymlicka göçmenlerin okul kitaplarında, devlet belgelerinde ve özellikle de medyadaki temsillerine dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Kymlicka, 2015: 173-175).

Somuncu Almanların gözünde Türklerin entegrasyona direnç gösteren ve uyumsuz olduklarını ve sanki varlığında istilacı bir şey varmış gibi algılandıklarını da yazmaktadır (bkz. Somuncu, 2009 :23). Ayrıca yazara göre entegrasyon başarısız olmuş, çünkü Almanlar Türkleri anlamaya veya onları gerçeklerinin bir parçası olarak kabul etmeye çalışmamışlardır. Entegrasyonun tek taraflı olması gerektiğini ve bunun sadece Almanya'da yaşayan Türkleri daha iyi Almanca konuşmaya zorladığını da yazmaktadır:

*"Man muss zwar nicht alles wissen, um glaubwürdig tolerant zu sein, aber gerade in Zeiten stürmisch geführter Debatten über Integration und den richtigen Umgang zwischen Deutschen und Türken wäre es doch gut, wenigstens etwas Interesse an anderen zu zeigen. Statt also zum Beispiel ständig zu fordern, dass die in Deutschland lebenden Türken besser Deutsch sprechen sollen, und so zu tun, als wäre Integration nur die Aufgabe der türkischen Seite, könnte man doch als Deutscher auch seinen Beitrag dazu leisten, indem man die elementaren Regeln des Türkischen lernt, um wenigstens die fremden Namen richtig auszusprechen"*6 (Somuncu, 2009: 9).

Entegrasyonun tek yönlü anlaşılmasına ve açılmaya çalışıldığına vurgu yapan yazar, entegrasyona katkı sağlanması açısından Almanların da Türkçe öğrenmeleri gerektiğini dile getirmektedir. Kymlicka da, entegrasyonun çift yönlü bir süreç olduğunu ve dolayısıyla sadece göçmenlerin topluma değil,

5 "Uzun bir süre aynı rolleri tekrar tekrar oynadım-genellikle kadın, uyuşturucu ve araba satıcısı-ve böylece kendi kültürüme ihanet ettim ve aynı zamanda kendi itibarımı da sarstım. Daha da kötüsü: Bir işi kaybetme korkusuyla kendimi inkar ettim ve hatta kendimi küçük düşürdüm..." (Çeviri tarafıma aittir).

6 "İnandırıcı bir şekilde hoşgörülü olmak için her şeyi bilmek zorunda değilsiniz, ancak özellikle entegrasyona ve Almanlar ve Türkler arasındaki doğru münasebete dair ateşli tartışmalarda, diğerine en azından biraz ilgi göstermek iyi olur. Yani örneğin sürekli olarak Almanya'da yaşayan Türklerin Almancayı daha iyi konuşmalarını istemek ve entegrasyonun sadece Türk tarafının işiymiş gibi davranmak yerine, bir Alman da en azından yabancı isimleri doğru telaffuz etmek için Türkçe'nin temel kurallarını öğrenerek katkıda bulunabilir." (Çeviri tarafıma aittir).

toplumun da göçmenlere uyum sağlamak zorunda olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Kymlicka iki dile hâkim insanlar yerine tek dile sahip insanların yetişmesine zemin hazırlayan bir politikanın varlığına dikkat çekmekte ve göçmenlerin dilleri konusunda takınılan tavırların altında "ırkçılık"ın yer aldığını belirtmektedir (Kymlicka, 2015: 173-175), dolayısıyla böyle bir anlayışın ve politikanın çokkültürcülük açısından hatalı bir durum olduğunu dile getirmektedir. Somuncu da sadece dil öğrenerek entegrasyon sorununun çözülemeyeceğini belirtmektedir:

„ Genau solche unbestätigten Vorurteile, seien sie positiv oder negativ, stehen seit der Ankunft der ersten türkischen Gastarbeiter in Deutschland vor mehr als vierzig Jahren wie Mauern zwischen beiden Nationen. Vor allem aber ist die unsichtbare Barriere zwischen beiden Völkern nicht auf die Faulheit zu reduzieren, eine Sprache zu lernen“ (Somuncu, 2009: 10).

Alıntıdan hareketle, her ne kadar entegrasyon farklılıkları düzenleme konusunda çözüm sunsa da heterojen toplumlarda eşit muamele görememe ve önyargıların mevcudiyeti ile entegrasyon başarılı olamamaktadır. Söz konusu durumu tecrübe eden yazar, önyargılar ve yanlış klişeler içeren Alman-Türk birlikteliğini eserinde şu şekilde somutlaştırmaktadır:

“Ich heiße Serdar Somuncu.

Die Deutschen sagen ‘Somuncku’. Obwohl ich schon seit vierzig Jahren in diesem Land lebe, sagen die Deutschen immer noch ‘Somuncku’ zu mir... “Somuncu heiße ich!”, korrigiere ich dann also freundlich und ärgere mich gleichzeitig, weil ich merke, wie schwierig diese Annäherung immer noch zu sein scheint, denn das deutsch-türkisches Zusammenleben war schon immer eine komplizierte Angelegenheit. Es hat weder heute begonnen, einfacher zu sein, noch wird es morgen enden, schwierig zu bleiben. Beide Völker sind durch ein unsichtbares Band miteinander verbunden. Manchmal ist diese Verbindung selbst gewählt, ein anderes Mal fühlt man sich darin gefesselt und angewiesen auf den anderen. Trotz dieses leidenschaftlichen Verhältnisses aus An- und Ablehnung sind beide Völker einander immer noch fremd geblieben. Das gegenwärtige Zusammenleben ist daher nicht weniger kompliziert und geprägt von Vorurteilen und falschen Klischees“ (Somuncu, 2009: 9-10).

“Ähnlich wie ein Insekt, das durch seine unkontrollierte Bewegung Menschen ängstigt, so löst der Türke durch sein unberechenbares Benehmen Panik beim Deutschen aus. Mal will er Deutscher sein, dann wiederum skandiert er antideutsche Parolen. Die einzelnen Teile passen nicht zusammen und sorgen für eine fundamentale Skepsis in Absicht und Hintergrund des türkischen Verhaltens” (Somuncu, 2009 :23-24).

“Die meisten Türken sind nämlich schon längst in Deutschland. Drei Millionen leben in Deutschland, die Hälfte davon sind sogar schon deutsche Staatsbürger, und die ‘asozialsten’ und ‘gefährlichsten’, so wie sie in wiederkehrend xenophoben Panikattacken dargestellt werden, diejenigen also, vor denen man Angst haben könnte, leben nicht in der Türkei, sondern mitten unter uns!”¹⁰ (Somuncu, 2009 :25).

⁷ “Olumlu ya da olumsuz, tam da bu tür doğrulanmamış önyargılar, kırk yılı aşkın bir süre önce ilk Türk konuk işçilerin Almanya’ya gelişinden bu yana iki ulus arasında duvarlar gibi duruyor. Ancak her şeyden önce, iki halk arasındaki görünmez engel, dil öğrenmenin tembelliğine indirgenemez.” (Çeviri tarafıma aittir).

⁸ “Adım Serdar Somuncu. Almanlar hep “Somuncku” derler. Kırk yıldır bu ülkede yaşamama rağmen Almanlar hala bana ‘Somuncku’ diyor... ‘Benim adım Somuncu!’ diyerek dostane bir tavırla düzeltiyorum ve aynı zamanda bu yaklaşımın ne kadar zor görüldüğünü fark ettiğim için sinirleniyorum, zira Alman-Türk birlikteliği her zaman karmaşık bir konu olmuştur. Bu ne bugün kolay olmak için başladı, ne de yarın zor kalmak için bitecek. Her iki halk da birbirine görünmez bir bağla bağlı. Bazen bu bağ kendi kendine seçiliyor, bazen de insan kendini ona bağlı ve diğerine bağımlı hissediyor. Kabullenme ve reddedilmeden kaynaklı bu tutkulu bağa rağmen, her iki halk da birbirine yabancı kalmıştır. Bu nedenle de mevcut birlikte yaşam karmaşıktır ve önyargılar ile yanlış klişelerle karakterizedir.” (Çeviri tarafıma aittir).

⁹ “Kontrolsüz hareketiyle insanları korkutan bir böceğe benzeyen Türk, öngörülemeyen davranışlarıyla Almanlar arasında paniğe neden olmaktadır. Bazen Alman olmak istemekte, sonra yine Alman karşıtı sloganlar atmaktadır. Tek tek parçalar birbirine uymamakta ve Türk davranışının amacı ve arka planı hakkında temel bir şüphecilik yaratmaktadır.” (Çeviri tarafıma aittir).

¹⁰ “Türklerin çoğu uzun zamandan beri Almanya’da. Almanya’da üç milyon insan yaşıyor, bunların yarısı zaten Alman vatandaşı ve tekrarlayan yabancı düşmanı panik ataklarında resmedildiği gibi ‘en anti-sosyal’ ve ‘en tehlikeli’ olanlar, yani korkulacak olanlar Türkiye’de yaşamıyorlar, ama aramızda!” (Çeviri tarafıma aittir).

Yukarıdaki alıntılardan anlaşılacağı üzere yazar, uzun süre Almanya'da yaşamasına rağmen Almanların hala adını dahi doğru telaffuz edemediklerine değinerek aslında iki toplum arasındaki yakınlaşmanın ne kadar zor olduğunu dile getirmektedir. Bu nedenle yazar, entegrasyonun sağlanması konusunda yalnızca Türklere değil Almanlara da iş düştüğünü ve Türklere yaşanan sorunları gidermenin onlara biraz daha yaklaşmakla mümkün olabileceğini vurgulamaktadır. Ayrıca Somuncu'nun değerlendirmesi uyarınca, geçmişten günümüze karmaşık ilişkilerine rağmen Türklere ve Almanlar birbirine bağlı veya bağımlı fakat önyargılar ve klişeler sebebiyle aynı zamanda birbirlerini hala yabancı hissetmektedirler. Somuncu, Almanya'da yaşayan Türklerin toplum içerisindeki durumlarına da yer vererek, onların kontrolsüz davranışları nedeniyle toplumda panik yarattıklarına değinmektedir. Bu bağlamda yazar eserinde, katlanılması gereken ikinci sınıf Alman olduklarına da değinerek, Türklerin Almanya'daki önceki ve mevcut durumlarına da yer vermeyi ihmal etmemiştir:

*"Für die Deutschen waren wir zunächst Gastarbeiter, die nicht lange bleiben wollten und sollten, dann wurden wir Ausländer, die nicht gehen wollten und später nicht mehr konnten, dann wurden wir Migranten, die man nicht mehr loswerden konnte, und jetzt sind wir zum größten Teil Deutsche zweiter Klasse, die man duldet"*¹¹ (Somuncu, 2009 :75-76)

Somuncu'nun sözlerinden hareketle, Türklerin Almanya'daki durumları ve adlandırılmaları gözler önüne serilmekte, günümüzde ise sabredilmesi gereken ikinci sınıf Alman vatandaşı olarak adlandırıldıklarına değinilmektedir. Taylor'a göre eşit tanınma talebinin gereği olarak, evrenselcilik politikası ile halkların ve adlandırmaların eşitlenmesi gerekmektedir, dolayısıyla toplumda birinci sınıf ve ikinci sınıf adı altında vatandaşların adlandırılmalarından, kişide bu yönde dışarıdan oluşabilecek baskılardan ve algılardan kaçınılması gerekmektedir (Taylor, 2018: 58). Bu noktada her ne kadar Alman Anayasasında "Hiç kimse cinsiyeti, kökeni, ırkı, dili, vatani ve kökeni, inancı, dini veya siyasi görüşü nedeniyle dezavantajlı olamaz veya imtiyaz verilemez" (bkz. <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/GG.pdf>) ibaresi yer alsın da, uyum ve uzlaşım toplum içerisinde olacağından öncelikle toplum içerisinde bu yönde bir algının oluşumuna ve gelişimine dur demenin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu tarz algıların oluşumunda ise söylemlerin görecelik ve değerlilik gibi özelliklerine dikkat edilmesi gerekmektedir. Tüm bu nedenlerden dolayı da göçmenler için her ne kadar 'kültürel aidiyet' meselesinin tartışılması ve iyileştirilmeye çalışılması, toplum içerisindeki ayrımcılığı ve önyargıları yok etmek adına yapılan bir adım olsa da, aslında bunun bir entegrasyondan ziyade ortak yurttaşlık haklarının sağlama alınması anlamına geldiği söylenebilir (Kymlicka, 2015: 201-202).

Sonuç

Almanya'da çokkültürcülük, üzerinde uzlaşımaya varılmayan tartışmalı bir kavramdır. Fakat Almanya'da varlığını sürdürmeye çalışan göçmenlerin hak ve talepleri, entegrasyon sorununa bir de çokkültürcülük bağlamında bakılmasını ve mevcut sorunlara cevap aranmasını gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda çalışmada Somuncu'nun eserinden hareketle tespit edilen söylemler, çokkültürcülük bağlamında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Entegrasyonun tek yönlü açıklanmaya çalışılmasını hatalı bulan Somuncu, bütünleşmenin sadece Türklerin meselesiymiş gibi davranılması yerine, Almanların da en azından Türklere ilgi göstererek ve Türkçe öğrenerek bu sürece katkı sunabileceklerini belirtmektedir. Bu noktada Somuncu'nun düşüncesi ile Kymlicka'nın düşüncesinin paralellik gösterdiği anlaşılmaktadır, zira Kymlicka da entegrasyonun çift yönlü bir süreç olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Kymlicka iki dile hakim göçmenler yerine tek dilli

¹¹ "Almanlar için önce uzun kalmak istemeyen ve kalmaması gereken misafir işçilerdik, sonra gitmek istemeyen ve gidemeyen yabancılar olduk, sonra kurtulanamayan göçmenler olduk ve şimdi biz mûsamaha gösterilmesi gereken ikinci sınıf Almanların en büyük parçasıyız." (Çeviri tarafıma aittir).

bireylerin yetişmesine zemin hazırlayan politikayı hatalı bulmakta ve bu tarz politikaların altında ırkçılığın olduğunu vurgulamaktadır.

Kimlik konusunda da kendi tecrübe zeminine yer veren Somuncu, içten içe her zaman Alman gibi hissetmesine rağmen, dışarıdan daha çok Türk gibi durduğunu belirterek, yanlış bedende dünyaya geldiğini dile getirmekte ve böylelikle de aslında çokkültürcülük tartışmalarında kendine sıkça yer bulan bir konunun kapısını aralamaktadır. Kymlicka'ya göre ırkçılık, ayrımcılık ve etnik merkezcilik gibi sebeplerle göçmenler, kendileri ve mevcut durumları ile çelişkiye düşmekte ve kendilerini göçmen veya azınlık olarak tanımlamakta zorluk çekmektedirler. Neticesinde ise Afro-Amerikan gibi tireli kimlikler ile tanımlandıklarını belirtmektedir. Dolayısıyla konumu itibarıyla göçmen olarak değerlendirilen fakat özünde insan olan birey, karmaşık ve gri alanlarla tanımlanmaya çalışılmaktadır. Söz konusu durum ise yazarın deneyimlerini yansıttığı eseri ile bir kez daha gözler önüne serilmektedir.

Yazar ayrıca, sırf Türk olduğu için kadın veya uyuşturucu satıcısı gibi rollerin kendisine verildiğini ve bu rolleri onur kırıcı olmasına rağmen kabul etmek zorunda kaldığını da yazınsallaştırmaktadır. Ayrıca Somuncu eserinde sık sık Türklere karşı olan önyargılara yer vermekte ve önyargıların ilk Türk misafir işçilerden beri iki halk arasında duvar gibi durduğunu belirterek, söz konusu problemlerin Türklere dil öğrenmedeki tembellikleri ile açıklanamayacağını dile getirmektedir. Bu noktada Kymlicka önyargıların önlenmesi ve bireyde olumsuz bir etki oluşmaması için özel ve kamusal alanda eşitliği amaçlayan toplumsallık kültürünün benimsenmesi gerektiğini ve göçmenlerin devlet belgelerinde, okul kitaplarında ve medyadaki temsillerine dikkat edilmesi gerektiğini özellikle vurgulamaktadır.

Özetle, çokkültürcülük bağlamında ele alınan entegrasyon ve onunla irtibatlı dil ve kimlik sorunu, entegrasyonun ötesinde ortak yurttaşlık haklarının ihlali ve sağlama alınması anlamına gelmektedir, dolayısıyla hakların korunması ve bu noktada ahlaki ölçünün değerlendirimi heterojen toplumlara farklı perspektiften bakma zorunluluğunu gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda çalışma ile, Almanya'nın entegrasyonu ile irtibatlı çokkültürcülük tartışmalarının edebiyattaki yansımalarına yer verilmiş, yazarın kendi deneyimlerini aktardığı eserinden hareketle, Almanya'da entegrasyonun hala bir sorun olduğu bir kez daha gözler önüne serilmiştir. Çalışma ile ayrıca, sorunun getirdiği ve getirebileceği problemlerin bertaraf edilmesi için toplumda ortak yurttaşlık duygusunun oluşumuna ve gelişmesine imkan sağlanması gerektiği de anlaşılmaktadır. Bu noktada ise göçmenlerin temsil edilme şekillerine ve koşullarına dikkat edilmesi önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Ancelovici, M.&Dupuis-Deri F. (2001). Charles Taylor A. Elliott & B. S. Turner (Edt.), in Profiles in Contemporary Social Theory, (260-269), London,Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publication.
- Bower, K. (2011). Serdar Somuncu: Turkish German Comedy as Transnational Intervention, <https://escholarship.org/uc/item/on29d6wr> sayfasından 20.09.2021 tarihinde erişilmiştir.
- Canatan, K. (2009). Avrupa Toplumlarında Çokkültürcülük. Sosyolojik Bir Yaklaşım, Politika Dergisi, 2 (6), 80-97.
- Ceylan, Y. (2016). Çokkültürlülük Avrupa Modelleri (Almanya Örneği), Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9 (43), 1207-1215.
- Correll, M. (2016). Der Begriff der Anerkennung und seine politische Bedeutung - Versuch einer theoretischen Ausdifferenzierung, Berlin: Duncker & Humboldt GmbH.
- Doğan, A. A. (2006), Almanya' da Türkler ve Çok Kimlikli Kimliksizleştirme, B. Doyuran Kartal (Edt.), Batı Avrupa'da Türk Dış Göç Sürecinin Güncel Boyutları, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

- Fischer, S. and McGowan, M. (1996). From Pappkoffer to Pluralism: on the development of Migrant Writing in the German Federal Republic, D. Horrocks & E. Kolinsky (Edt.), in *Turkish Culture in German Society Today*, (1-19), Oxford: Routledge.
- Frieben – Blum E. und Jacobs K. (2000). Vom Oder zum Und: Individueller und gesellschaftlicher Raum zur Konstruktion von Bindestrich- Identitäten, E. Frieben, K. Jacobs und B. Wießmeier (Hrsg), in *Wer ist Fremd? Ethnische Herkunft, Familie und Gesellschaft*, (9-34), Opladen: Springer VS.
- Geçikli, K. (2020). Identity and fragility of human in a transnational age: Deborah Levy's Black Vodka, *RumeliDE Dergisi ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 21, 669-678.
- Geißler, R. und Pöttker, H. (2005). Bilanz, R. Geißler & H. Pöttker, in *Massenmedien und die Integration ethnischer Minderheiten in Deutschland*, (391-396), Bielefeld, Transcript Verlag.
- Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/GG.pdf> sayfasından 19.09.2021 tarihinde erişilmiştir.
- Gutmann, A. (2018). Giriş A. Gutmann (Haz.), *Çokkültürcülük Tanınma Politikası*, (Çev. Filiz Aydoğan), İstanbul: Yapı Kredi.
- Hekimler, O. (2009). Günümüzde Almanya'daki Türk Varlığının Sosyal Yansımaları, *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2, 1-31.
- Karataş, A. (2006). Almanya'daki Türkiyeli Göçmenler Özelinde Asimilasyon ve Entegrasyon, (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kızmaz, N. ve Vicini, F. (2018). Sekülerizm Bağlamında Azınlıkların Durumu: Almanya'daki Müslüman Türklerin Örneği, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 12 (23), 23-42.
- Kurita, K. (2020). Mit den Stereotypen spielen: Die Deutsch-türkischen Komiker Kaya Yanar und Serdar Somuncu, *japanische Gesellschaft für Germanistik (Hrsg.) in Einheit in der Vielfalt-Germanistik zwischen Divergenz und Konvergenz - Asiatische Germanistentagung 2019 in Sapporo*, (473 – 478), München: IUDICIUM GmbH.
- Kutlu, İ. ve Alsancak, F. (2018). Çokkültürcülük Kimin Sorunudur?, *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (3), 295-303.
- Kymlicka, W. (2015), *Çokkültürlü Yurttaşlık-Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*, (Çev., Abdullah Yılmaz) İstanbul: Ayrıntı.
- Maffei, S. (2019). *Migration als Menschenrecht – Theoretische und politische Debatten in Europa*, Berlin: Rosa Luxemburg Stiftung.
- Rosa, H. und Bohmann, U. (2016). Die politische Theorie des Kommunitarismus: Charles Taylor, A. Brodacz & G. Schaal, (Hrsg) in *Politische Theorien der Gegenwart II*, 4., erw. u. aktual. Auflage, 65-102, Stuttgart: UTB.
- Schneider, Jens (2001). *Deutsch Sein – Das Eigene, das Fremde und die Vergangenheit im Selbstbild des Vereinten Deutschland*, Frankfurt/New York: Campus Verlag.
- Solaker, A. A. (2019). Der Ort des Noemas in den Östlichen und Westlichen Dichotomien: Frauenkörper und Diskurse, *Diyalog Interkulturelle Zeitschrift für Germanistik*, 7(1), 71-79.
- Somuncu, S. (2009). *Der Antitürke*, Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag.
- Sorgo, F. (2012). *Charles Taylors Philosophie des Multikulturalismus – Eine Kritik*, Diplomarbeit, Universität Wien, Wien.
- Taylor, C. (2018). *Tanınma Politikası*, A. Gutmann (Haz.) *Çokkültürcülük Tanınma Politikası*, (Çev. Filiz Aydoğan), İstanbul: Yapı Kredi.
- Tüzen, Z. (2015). *Integration of Muslims in Europe: The Failure of Multiculturalism in Great Britain and Germany and the Quest for a new Paradigm*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Avrupa Birliği Enstitüsü, İstanbul.

- Yıldırım, Z. (2013). Avrupa'da Çokkültürcülük Tartışması: Fransa ve Almanya Üzerinden Bir Değerlendirme, (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Yıldız, Ayşenur (2019). Taylor'un Çokkültürcülük Kuramı Üzerine Bir İnceleme, Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bartın.
- Zaptcioglu, D. (2005). Türken und Deutschen- Nachdenken über eine Freundschaft, Frankfurt: Brandes& Apsel Verlag.
- Zarifoğlu, F. und Zeiler, J. (1995), Ethnische Diskriminierung und psychische Erkrankung, E. Koch, M. Özek, W. M. Pfeiffer (Hrsg.) Psychologie und Pathologie der Migranten - Deutsch - türkische Perspektiven, (152- 159). Freiburg im Breisgau: Lambertus Verlag.
- Zengin, E. (2010). Türk- Alman Edebiyatına Tarihsel Bir Bakış ve Bu Edebiyata İlişkin Kavramlar, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 12, 329-349.
- Zirfas, J. (2010). Identität in der Moderne - Eine Einleitung, B. Jörissen, J. Zirfas (Hrsg.), Schlüsselwerke der Identitätsforschung, 9-17, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.